

ՎԱՋԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԵՎ ՀՈԳԵՎՈՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՇԱՐԺԱՈՒԹՅՆԵՐԸ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ԽՈՐԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում են աշխարհիկ պետության գաղափարի ակունքներում առանցքային նշանակություն ունեցող գործընթացի՝ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների տարանջատման պատմաիրավական մախաղրյալները հնագույն իրավունքի հուշարձանների լույսի ներքո: Հետազոտության մեջ վեր են հանվում պատմական և իրավական այն մախաղրյալները, որոնք հանգեցրին երկու ինքնուրույն ոլորտների սահմանազատմանը՝ դրանով իսկ նպաստելով արդի ժամանակների ժողովրդավարական պետությունների անկյունաքարը համարվող ֆեոդալիզմի՝ աշխարհիկ պետության գաղափարի սկզբնավորմանը:

Հիմնաբառեր - աշխարհիկ պետություն, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների տարանջատում, կրոնի ազատություն, իրավունքի հուշարձաններ:

Մարդկության պատմության կարևորագույն նվաճումներից է աշխարհիկ պետության գաղափարը, որն իր մեջ ամփոփելով այնպիսի հայեցակարգային առաջնահերթություններ, ինչպիսիք են՝ պետության և եկեղեցու տարանջատումը, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության երաշխավորումը, ներկայումս առավելապես դիտարկվում է, որպես ժամանակակից աշխարհի զարգացման հիմնական ուղենիշերից մեկը: Թեև եզրույթն ինքնին, առավելապես, նոր ժամանակների ծնունդ է, սակայն նրա խորքում ընկած արժեքանությունն իր մեջ կրում է դարերի և հազարամյակների կնիքը: Հետևաբար, աշխարհիկ պետության գաղափարի իրավաբանական և հետագա համապարփակ ուսումնասիրման համար հարկավոր է ամենից առաջ բացահայտել աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների, ապա նաև պետության և եկեղեցու առանձնացման պատմաիրավական շարժառիթները, դրանց ծագման ելակետերը և հետագա զարգացման ուղիները:

Հարկ է նշել, որ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձնացումը մարդկության պատմության ամենաուշագրավ և բեկումնային իրադարձություններից մեկն է: Այն իբրև պատմական գործընթաց՝ հասունացավ և ուրույն կերպ ստացավ ժամանակի պահանջների հրամայականով, որոնք բխում էին արդյունավետ կառավարման և ներդաշնակ համակեցության անհրաժեշտությունից: Միամիտ լավատեսություն ցուցաբերած կլիներ, եթե փորձենք ստույգ արձանագրել այդ գործընթացի մեկնարկը կամ տեղորոշել այն վայրը, որտեղ առաջին անգամ տեղի է ունեցել աշխարհիկ և հոգևոր ոլորտների դիխտոմիան (երկնյուղավորումը): Սակայն,

պատմաիրավական դեպքերի և զարգացումների, ինչպես նաև դրանց էությունը և ընթացքը մեզ լուսաբանող իրավական հուշարձանների ուսումնասիրության շնորհիվ կարող ենք հստակ բացահայտել այն շարժառիթները և մախաղրյալները, որոնք հանգեցրել են հիշյալ իրողությանը և այդպիսով բեկել պատմության զարգացման հունը: Այս առումով՝ հարկ է գիտնականի մանրախույզ լապտերով անցնել պատմության հեռավոր խորքերը՝ դեպի շումերական, հնդկական, բաբելոնյան քաղաքակրթությունների հեռավոր ակունքները:

Հնագույն շրջանի հայտնի փաստերի համալիր վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ սկզբնապես, հոգևոր և աշխարհիկ ոլորտները, միաձուլված լինելով մեկ իշխանության ներքո, ունեցել են իրենց բնորոշ գործառույթները և փոխադարձ կերպով ներազդել միմյանց վրա: Աշխարհիկ իշխանությունը, որպես կանոն, սրբազործվել է հոգևոր-կրոնական սահմանումներով, իսկ միապետը, տնօրինելով նաև հոգևոր ոլորտը, միաժամանակ, հանդես է եկել որպես հոգևոր առաջնորդ: Այն հանգամանքը, որ հնագույն Շումերում արքաները կրում էին Էնսի տիտղոսը, ցույց էր տալիս նրանց պատկանելությունը քրմական դասին, որից հետևում էր, որ արքան գերագույն քուրմն էր: Այս ժամանակներից էլ, հավանաբար, սկսվում են թագավորական իշխանության աստվածային ծագման գաղափարները: Այդ տեղեկություններին մենք հանդիպում ենք քաղաքակրթությունների ձևավորման ժամանակներից մեզ ժառանգություն հասած իրավունքի աղբյուրներում:

Այս իմաստով, հարկ է ընդգծել, որ հնագույն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրավական հուշարձաններում կան բազմաթիվ հիշատակություններ թագավորական իշխանության ծագման աստվածային հիմքերի մասին²: Դա նշանակում է, որ Աստված համարվում էր իշխանության միակ աղբյուրը և նա էր միապետին վերապահում երկրային կառավարումը: Նման «միջամտությունը», անշուշտ, հեղինակություն էր հաղորդում Աստծո տեղապահ համարվող միապետին և աստվածային սահմանության ուժով առավել հաստատուն դարձնում նրա կառավարման ընթացքը: Ավելին, հին աշխարհում միապետերն անգամ իրենց կենդանության օրոք էին նույնացվում Աստծո հետ: Անգլիացի նշանավոր գիտնական Ջ.Ջ. Ֆրեզերն իր «Ոսկե ճյուղը» հիմնարար աշխատության մեջ նշում է, որ սրբազան թագավորների հաստատությունը, ըստ երևույթին, առաջացել է մոգական հատկություններով օժտված անհատների դասակարգից, որոնք քաղաքական և սոցիալական մեծ ազդեցություն էին գործում հասարակության անդամների կեցության և առաջընթացի վրա: Այդ խավի ամենաօժտված անդամներն առաջադրվում էին պետության ղեկավարի պաշտոնում և վերածվում սրբազան թագավորների³:

Հասարակական և պետական կյանքի զարգացմանը զուգահեռ պետության աստվածային բնույթով պայմանավորված գործառույթներն աստիճանաբար առավել աշխարհիկ ուղղվածություն են ստանում: Վաղ շրջանի իրավունքի հուշարձաններում էլ կարելի է գտնել պետության աշխարհիկացման որոշ տարրեր: Այդպիսի դրսևորումներ առկա են, օրինակ՝ Բաբելոնի արքա Համմուրաբիի օրենսգրքում: Իրավական մեծ արժեք ունեցող Համմուրաբիի օրենսգրքը, թեև գերծ չէ աստվածների մասին հիշատակություններից և երկրի վրա նրանց անունից հանդես գալու, նրանց փառաբանելու և ծառայելու խորհրդից, այդուհանդերձ, իր ներքին կառուցվածքով չունի այնպիսի կրոնական բովանդակություն, ինչպես, օրինակ՝ **Մովսեսի օրենքները** (Հնգամատյանը)⁴: Հատկանշական է, որ Համմուրաբիի կառավարման շրջանում դատական գործառույթները ամբողջովին անցան աշխարհիկ դատարանների իրավասության ներքո՝ այդպիսով որոշակի սահմանազատում կատարելով հոգևոր և աշխարհիկ ոլորտների միջև: Նույնը կարելի է ասել նաև իր տեսակով խիստ ինքնատիպ խեթական իրավական հուշարձանների վերաբերյալ: **Խեթական օրենսգրքը**, որը կարգավորում է պետաիրավական և հանրային կյանքի տարբեր ոլորտներին վերաբերող հարցեր առավելապես հանդիսանում է աշխարհիկ նորմերի համախումբ: Ընդհանրապես խեթական իրավական միտքը ոչ միայն չունի կրոնական վառ արտահայտություն,

այլև թույլատրելով այլ ցեղերի կողմից կատարվող կրոնական երկրպագությունները, ըստ էության, բովանդակում է կրոնական հանդուրժողականության նորմեր⁵:

Խոսելով վաղ շրջանում կրոնական այլակարծության՝ որպես հազվադեպ հանդիպող բացառիկ երևույթի մասին, չենք կարող շրջանցել Աքեմենյան տերության առաջնորդ Կյուրոս Մեծի թողած սեպագիր արձանագրությունը, որը հաճախ համարում են մարդու իրավունքների առաջին հռչակագիր⁶: Կավե աղյուսի վրա գրված կանոնները, որոնք առավել հայտնի են որպես **Կյուրոսի գլան**, մեզ տալիս են այն ուշագրավ պատմաիրավական տեղեկանքը, որ Բաբելոնը գրավելուց և ստրուկների և ազատություն շնորհելուց հետո Կյուրոս Մեծը երկրում հաստատեց հավատքի ազատություն: Սա, ըստ երևույթին, աշխարհիկ պետության անկյունաքարը հանդիսացող դավանանքի ազատության մասին առաջին հիշատակումն է և դրա կենսագործման մասին վկայող փաստը: Նկատենք միայն, որ պետության աշխարհիկացման վերոնշյալ տարրերը բավարար չեն խոսելու հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների առանձնացման մասին: Դրա հիմքում ընկած էին որոշակի օբյեկտիվ պատճառներ:

Ինչպես արդեն նշվեց, հնագույն թագավորները, որոնց հասարակությունն օժտել էր աստվածային հատկություններով, իրենց մեջ ամփոփում էին, միաժամանակ, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունը: Տիրակալի այդ երևութական գերբնականությունը ոչ միայն նրա անձի հեղինակության աղբյուր էր, այլև հսկայական պատասխանատվություն պետության անխաթար ընթացքի և հասարակության բարօրության համար: Փաստորեն, միապետին օժտելով վերանձնային կարողություններով՝ մարդիկ նրանից ակնկալում էին նույնպիսի ջանադրություն պետությանը սպառնացող աղետների և փորձությունների չեզոքացման համար: Հետևաբար, արքան դիտարկվում էր ամեն տեսակ պատուհասների և հաջողությունների սկզբնապատճառ և դրանով պայմանավորված կամ շարունակում էր կառավարել, կամ՝ տարաբնույթ մեթոդներով գահընկեց արվում: Հասարակությունը, իր անվտանգության պահպանման շահից ելնելով, պահանջում էր, որ արքան անվերապահորեն կատարի կրոնական արարողակարգով նախատեսված բոլոր պարտավորությունները, որոնք լայն հաշվով ընկած էին աշխարհիկ պահպանման հիմքում: Ի վերջո աշխարհիկ և հոգևոր այս ծանրաբեռնող սահմանափակումների և ծիսական արգելքների բեռի տակ, ինչպես նշում է Ֆրեզերը, միապետերը վեր էին անվում հույլ էակների, ճգնավորների, որոնց անգոր ձեռքերից

կառավարման սանձերը հեշտությամբ անցնում էին այն մարդկանց կառչուն ձեռքը, որոնք բավարարվում էին իրական իշխանությամբ՝ առանց բարձր տիտղոսի, թագավորական հին գահատոհմերին մնում են զուտ կրոնական պարտականությունները, այն դեպքում, երբ աշխարհիկ ղեկավարությունն անցնում է ավելի երիտասարդ և եռանդուն մարդկանց ձեռքը⁷ :

Ինչպես պարզորոշ նկատում ենք՝ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձնացման անհրաժեշտությունը պատմության օբյեկտիվ զարգացման հետևանք էր, և, առաջին հերթին, ենթադրում էր երկու ինքնուրույն ոլորտների գործառույթների և իրավասության շրջանակների գատորոշում, առանց որի անհնար կլիներ ապահովել արդյունավետ և անցնցում կառավարումը: Այսպիսով, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանության տրոհմամբ սկիզբ է դրվում երկու առանձին հաստատությունների տևական փոխառնչություններին՝ դրանցից բխող համադրություններին և հակադրություններին:

Այնուհետև, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների բաժանման մոտեցումներ կարելի նկատել Հին կտակարանում՝ Մովսեսի և նրա եղբայր Ահարոնի գործառույթների սահմանազատման համատեքստում, որն իր ավարտին հասավ Մովսեսի կողմից դատական իշխանության հաստատման հետ զուգահեռ⁸ : Մեր դիտարկմամբ, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձնացման յուրօրինակ արտահայտություն կարող է համարվել աստվածաշնչյան հայտնի միտքը. «Աստծունը տվեք Աստծուն, Կեսարինը՝ Կեսարին (Մատթ. 22:21):»:

Հիշյալ բաժանումը որոշ այլաբանություններով հանդիպում ենք նաև հին հնդկական իրավունքի հուշարձաններում: Մանուի օրենքներում կարդում ենք. «Արևն առանձնացնում էր ցերեկը և գիշերը՝ մարդկայինն ու աստվածայինը...»: Այս փոխաբերական միտքն իր արտահայտությունն է գտնում կրոնական և իրավական բնույթի այլ ստեղծագործություններում: Հինդուիստական մտքի մեկ այլ եզակի մնուշ համարվող Արտհաշաստրա կամ թարգմանաբար՝ գիտություն օգուտի մասին օրենքների ժողովածուի տեքստում ևս նշմարվում է աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների գործառույթային տարանջատումը: Այստեղ հոգևոր դասը (բրահմա) գերակայող դիրք ուներ աշխարհիկի նկատմամբ: Ինչպես երևում է տեքստի բովանդակությունից արքայի խորհրդական բուրմը պետք է օժտված լիներ բարոյական բարձր որակներով, տիրապետեր կառավարման գիտությանը, իսկ արքան պարտավոր էր հետևել նրա խորհրդին, ինչպես աշակերտը՝ ուսուցչին, որդին՝ հորը, ծառան՝

տիրոջը¹⁰ : Հոգևոր դասի առավելությունը, սակայն, կրում էր սոսկ խորհրդանշական բնույթ, և, ամենևին, չէր նվազեցնում միապետի իրավասությունները կամ ստվերում նրա ազդեցությունը պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում: Առաջնահերթ պայման էր դիտարկվում պետական շահը՝ հանուն որի կարելի է գանց առնել կրոնական կարգադրագրերից բխող ցանկացած պարտավորություն: Անշուշտ, սա նորից վկայում է մեր կողմից արդեն հիշատակված այն իրողության մասին, որ արքայի համար հոգևոր և աշխարհիկ գործառույթների միաժամանակյա մեկտեղումն ավելորդ անհարմարություններ էր ստեղծում արդյունավետ կառավարման համար, որից ստիպված էր նա հրաժարվել: Ինչպես, իրավացիորեն, նկատում է պրոֆեսոր Օ.Է. Լեյստը, այդ կերպ արքայի գործունեությունը ձերբազատվում էր նրա ամեն քայլափոխը կաշկանդող կրոնական հանձնարարականներից¹¹ :

Պետք է հստակ արձանագրել, որ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների տարանջատումը, թեև կանխորոշում է նրանց ոլորտների սահմանազատումը, այդուամենայնիվ աշխարհիկ պետության առաջացման լրիվ պայման չէր կարող դիտարկվել: Այն կարևոր նախադրյալ էր ստեղծում, որպեսզի պետությունը չմիջամտի հոգևոր դասի գործերին և վերջինս էլ չծանրաբեռնի աշխարհիկ իշխանությունը կրոնական խնդիրներով: Սա, թերևս, այն հարաբերական կայունությունն էր, որի շնորհիվ կարելի էր հասնել ինչպես կառավարման արդյունավետության բարձրացման, այնպես էլ հանրային հոգևոր պահանջմունքների բավարարման: Հարաբերությունների այս հաշվեկշիռն, ինչպես հետագայում ցույց տվեց աշխարհիկ և հոգևոր ինստիտուտների առնչությունների փորձը, պարբերաբար խախտվեց՝ արտահայտվելով մերթ մեկի, մերթ մյուսի գերակայությամբ: Այդ գաղափարական, երբեմն նաև ռազմական բախումների և հակասությունների կիզակետում հայտնվեցին ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ կրոնական ճամբարի տեսաբաններ և մտածողներ, որոնք փորձեցին հիմնավորել սեփական հայեցակետերի ճշմարտացիությունը և դրանով, փաստորեն, հարստացրեցին գիտությունը, մշակույթը, հոգևոր կյանքը, կառավարման արվեստը և այլն: Վերջապես այդ հակադրությունների արդյունքում ընդգծվեց մարդու բնական իրավունքների կարևորության գիտակցումը՝ ծնունդ տալով այնպիսի քաղաքակրթական ձեռքբերումների, ինչպիսիք են՝ խղճի և դավանանքի ազատությունը և լայն հաշվով աշխարհիկ պետության գաղափարը:

www.ardaradutyjournal.com

¹ Վ.Ա. Թորոսյան, Հայաստանի Հանրապետության որպես աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական բնութագիրը. տեսական-իրավական վերլուծություն, ԺԲ.00.02, ատենախոսություն, Երևան, 2018, էջ 179:

² Տե՛ս, օրինակ, շումերա-արադական, հայկական, խեթական իրավունքի աղբյուրները, Ուր Նամուի օրենքները (մ.թ.ա. 21-րդ դար), Համնուրաբիի օրենքները (մ.թ.ա. 18-րդ դար), Մովսեսի օրենքները: Բ. Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т “Мані”, 2008, С. 856.

³ Տե՛ս, Ջ.Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, խմբ. Ռ.Ա. Ալվազյան- Եր.: Հայաստան, 1989, էջեր 129-130:

⁴ Տե՛ս, Բ.Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т “Мані”, 2008. С. 314-351.

⁵ Բ.Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т “Мані”, 2008. С. 473.

⁶ Տե՛ս, J.B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Princeton University Press, 3rd Revised edition, 1969, p. 315-316:

⁷ Տե՛ս, Ջ.Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, խմբ. Ռ.Ա. Ալվազյան- Եր.: Հայաստան, 1989, էջեր 212-216:

⁸ Տե՛ս, Ռ.Ա. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները, գիտ. խմբ.՝ Գ.Գ. Հարությունյան, Էջմիածին, 2002, էջեր 380-381: Տե՛ս նաև, Ռ.Գ. Պետրոսյան, Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները,- Եր.: Ոսկան Երևանցի, 2008, էջ 30:

⁹ Տե՛ս, Законы Ману, пер. С.Д. Эльманович, М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002, стр. 27.

¹⁰ Տե՛ս, Архашастра или Наука политики Пер. с санскрита; Изд. подгот. В. И. Кальянов; - М. Л.: Издательство Академии наук СССР, 1959, С. 25.

¹¹ Տե՛ս, История политических и правовых учений. Учебник для вузов /Под редакцией д. ю. н., профессора О.Э. Лейста. М.: Издательство “Зерцало”, 2006, С. 17.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Վ. Ա. Թորոսյան, Հայաստանի Հանրապետության որպես աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական բնութագիրը. տեսական-իրավական վերլուծություն, ԺԲ.00.02, ատենախոսություն, Երևան, 2018:

2. Ջ.Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, խմբ. Ռ.Ա. Ալվազյան- Եր.: Հայաստան, 1989:

3. Ռ.Ա. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները, գիտ. խմբ.՝ Գ.Գ. Հարությունյան, Էջմիածին, 2002:

4. Ռ.Գ. Պետրոսյան, Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները,- Եր.: Ոսկան Երևանցի, 2008:

5. Բ.Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т, “Мані”, 2008.

6. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / Под редакцией докт. юрид. наук, профессора О. Э. Лейста. М.: Издательство “Зерцало”, 2006.

7. Архашастра или Наука политики/ Пер. с санскрита; Изд. подгот. В. И. Кальянов; - М. Л.: Издательство Академии наук СССР, 1959.

8. Законы Ману, пер. С. Д. Эльманович, М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002.

9. J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Princeton University Press, 3rd Revised edition, 1969.

Vahe Torosyan

Преподаватель юридического факультета Европейского университета,
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

*Историко-правовые мотивы в разделении светской и духовной власти
в контексте памятников древнего права*

В статье представлены историко-правовые предпосылки процесса решающей важности - разъединения светских и духовных властей в истоках идеи светского государства в свете памятников древнего права. Исследование раскрывает исторические и правовые предусловия, которые привели к разделению двух независимых сфер, способствуя тем самым формированию идеи феномена - светского государства, которое является краеугольным камнем демократических государств в современную эпоху.

Ключевые слова: светское государство; разъединение светских и духовных властей; свобода религии; памятники права.

Vahe Torosyan

Lecturer of the Department of Law at European University,
PhD in Law

SUMMARY

*Historical and legal motivations of secular and spiritual authorities
in the context of monuments of ancient law*

The article presents the historical and legal prerequisites of the process of crucial importance - the separation of secular and spiritual authorities in the origins of the idea of a secular state in the light of the monuments of ancient law. The research reveals the historical and legal preconditions that led to the separation of two independent spheres, thereby contributing to the formation of the idea of the phenomenon - a secular state, which is the cornerstone of democratic states in modern age.

Key words: secular state; separation of secular and spiritual authorities; freedom of religion; monuments of law.

Բնագիրը ներկայացվել է 09.05.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու Դ.Գ.Սարգսյանը